

Stephen Law

EN TANKFULL JUL
Filosofiska funderingar över julen

Översättning av
Lennart Lindskog

Lindskog Förlag

Till Bill och Maureen

Lindskog & Ullén Förlag
www.lindskogforlag.se
Stockholm 2011

Originalalets titel: The Xmas Files:
The Philosophy of Christmas
© Stephen Law 2003
© Översättning: Lennart Lindskog
Grafisk form: Lennart Lindskog
Första upplagan, första tryckningen
Tryckt i Kaunas, Litauen 2011

ISBN 978-91-85311-31-6

Ett varmt tack till

Rodas Irving, Mick O'Neill, Taryn Storey, Nigel Warburton
och i synnerhet Richard Price.

Innehåll

<i>Inledning</i>	9
1 Att slå in presenter	11
2 Faster Gertruds slips	24
3 Julen och Gud	29
4 Julkortskitsch	50
5 Fred på jorden	63
6 Guds människoblivande	75
7 Jultomten, Coca-Cola och det ”kommersiella ståhejet”	84
8 Kristi födelse och andra mirakel	91
9 Problemet med jultomten	114
10 Jul och tradition	118
11 Julkalkonen	137
12 Tro i det tjugoförsta århundradet	140
13 Att skära i en kalkon	153
14 Adventsgudstjänsterna	173

Inledning

Julen är en av de sista stora traditionerna som delas av både troende och icke-troende i västvärlden. I en tid då traditioner, framför allt religiösa traditioner, är på tillbakagång framstår julen som ett stort undantag.

Julen är också en särskilt tankeväckande tid på året. I själva verket skapar den en mängd bryderier och dilemman, alltifrån triviala till djupgående. Skall du ljuga för fester Gertrud om den förfärliga slipsen hon köpt till dig? Hur mycket skall vi ge till de fattiga och behövande under julen? Är det moraliskt acceptabelt att bjuda på kalkon på juldagen?

Den religiösa sidan av julen väcker också några mycket allvarliga frågor. Hur skall man uppfatta julens budskap om fred? Är julen en högtid som ateister kan fira med gott samvete? Och är det verkligen rimligt att anta att Kristus blev både gudomligt avlad och född av en jungfru?

På de följande sidorna kommer du att få se mig tam-pas med dessa och många andra filosofiska frågor som väcks under julen. Boken består av fjorton essäer, som var och en angriper ett speciellt ämne. Några är relativt oskyldiga, andra är mer allvarliga. Det behövs inga filosofiska förkunskaper alls, och essäerna kan läsas i vilken ordning som helst. Så känn dig fri att hoppa in och ut ur dem som det behagar dig.

1

Att slå in presenter

Julen förväntas vara en tid då vi ger till andra, även till dem som har det sämre ställt. Men hur osjälviska bör vi egentligen vara? Agerar vi någonsin osjälviskt? Är inte goda handlingar, plikttroget utförda under julen, utförda med ett bakomliggande motiv? Är vi inte alla som den girige Scrooge i Dickens En julsaga?

När julen närmar sig påminns vi om att tänka på andra och att sätta deras intressen före våra egna, åtminstone tillfälligtvis. Vi uppmanas att gräva litet djupare i våra fickor, kanske för att lägga litet pengar i en insamlingsbössa eller sätta in pengar på ett välgörenhetskonto. Sådana handlingar hedras.

Eller gör de det? Jag kommer att titta på två intressanta filosofiska tankegångar, som båda leder till slutsatsen att våra julinspirerade goda gärningar ofta är långt ifrån hedervärda. Den första slår fast att ingen någonsin handlar annat än utifrån egenintresse, inte ens när vi ger till de fattiga. Den andra menar att om vi trots allt ger osjälviskt så ger vi ändå inte tillräckligt.

Handlar vi alltid utifrån våra egna intressen?

I gångna tider har filosofer, psykologer och ekonomer lockats av den psykologiska egoismen, inte minst sextonhundratalsfilosofen Thomas Hobbes.¹ Enligt den psykologiska egoismen är varje handling som vi utför gjord utifrån egenintresse. Vi gör alltid det som vi tror är bra för oss själva. Medan dess popularitet har avtagit bland akademiker är den psykologiska egoismens teorier fortfarande populära bland folk i allmänhet.

Det är förstås en rätt nedslående teori. De flesta av oss föredrar att se på oss själva som, om inte alltigenom martyrer, så åtminstone den typen av person som tillfälligtvis hjälper andra på vår egen bekostnad. Den psykologiska egoismen förnekar detta. Skrapa på ytan och vi är alla osympatiska och själviska. Vi kan förstås låtsas att vi handlar osjälviskt. Vi kan även förmå oss att övertyga oss själva att vi sätter andras intressen först. I så fall bedrar vi oss själva. För sanningen är att vi alla innerst inne är lika giriga som Scrooge.

Så varför dras människor till den psykologiska egoismen? Vid första anblicken har den åtminstone ett attraktivt drag: enkelheten. Den psykologiska egoismen ger en enkel, samlad förklaring till allt mänskligt beteende: egenintresset. Visst. Det är uppenbart att vi ofta handlar utifrån egenintresse. Den psykologiska egoismen tar fasta på detta och utvidgar helt enkelt samma sorts förklaring till att täcka alla våra medvetna handlingar.

Uppenbara motexempel till den psykologiska egoismen

Är den psykologiska egoismen sann? Vid ett första påseende – nej. Jag är säker på att du kan komma på en mängd exempel med till synes osjälviska betenden. Räddade inte Oskar Schindler många judars liv med stor risk för sitt eget? Vigde inte Moder Teresa sitt liv för att lindra lidandet hos andra människor? Ser vi inte små handlingar av osjälviskhet varje dag, när vår bil stannat och vi behöver någon som skjuter på, när en främmande person stannar och hjälper oss att plocka upp varor som vi tappat? Läger inte människor sina hårt intjänade pengar i välgörenhetsföreningarnas bössor under julen? Är det inte uppenbart att den psykologiska egoismen är falsk? Vi kanske inte alla är helt och hållet osjälviska gentemot andra, men händer det inte att vi ibland sätter andras intressen före våra egna?

Psykologiska egoister är naturligtvis väl medvetna om sådana uppenbara motexempel gentemot deras uppfattning. De vidhåller emellertid att en altruistisk förklaringen till dessa handlingar är alltför ytlig. Den verkliga förklaringen finns på annat håll.

Tag till exempel välgörenhetshandlingar. Hobbes verkar mena att fastän välgörenhetshandlingar kan se oegennyttiga ut så är den korrekta förklaringen till varför människor uppför sig välgörenhetsmässigt att de vill demonstrera, antingen för andra eller för sig själva, sin egen makt. ”Titta!” säger de. ”Jag förmår inte bara

ta hand om mig själv – jag är till och med kapabel att ta hand om andra människor!”

Enligt den psykologiska egoismen kan vi sålunda vara säkra på att den korrekta förklaringen till vårt beteende alltid är egoism, även om vi inte kan vara helt och hållet säkra på exakt hur denna förklaring ser ut.

Är den psykologiska egoismen sann?

Skall vi då acceptera den psykologiska egoismens påståenden? Nej. I själva verket är den psykologiska egoismen kraftigt ifrågasatt i dag. Ett problem som den uppvisar är att huvudmotiveringen till att omfatta den är oacceptabelt rundgångsmässig. Den menar att vi skall omfatta den psykologiska egoismen därför att den alltid förser oss med den bästa förklaringen till vårt beteende. Det är säkert möjligt att med litet påhittighet komma fram till en egoistisk förklaring till i stort sett allt vi gör. Men bara för att en sådan förklaring kan konstrueras är det ingen garanti för att den är korrekt, eller ens den mest troliga. Visst, det finns tillfällena då oberoende bevis visar att det som verkar vara gjort utan egenintresse helt och hållet är gjort utifrån själviska motiv. Om lille Timmy lägger pengar i välgörenhetsbössan, och sedan oupphörligen skryter om det efteråt och det uppdagas att hans bidrag varit värdeflösa utländska mynt, då har vi goda grunder att föredra den egoistiska förklaringen framför den altruistiska. Men ofta finns det inget sådant bevis. I själva verket

understödjer ofta beviset den altruistiska förklaringen. Hävdandet att den egoistiska förklaringen trots detta är den korrekta förklaringen i dessa fall är, så som saken förhåller sig, helt och hållet ogrundat.

Det finns emellertid andra argument för den psykologiska egoismen. Några menar till exempel att närhelst vi agerar osjälviskt så erhåller vi ändå en känsla av tillfredsställelse över vad vi gör. Anledningen till att handlingen blev utförd var alltså att åstadkomma denna önskvärda känsla. Det är argumentet.

Detta argument omkullkastades av teologen och filosofen Joseph Butler.² Ja, vi får tillfredsställelse av att hjälpa andra, men av detta följer inte att denna känsla utgör det primära motivet: den är endast en tillfredsställande biprodukt. Till syvende och sist, om vi bara vill ha en känsla av tillfredsställelse, vad skall man då säga om denna känsla skulle kunna åstadkommas genom att bara ta ett piller? Om det vi verkligen ville ha var denna känsla, då kunde vi enkelt välja att ta pillret och inte bekymra oss över den tröttande altruismen. Men självklart skulle vi inte ta pillret. Vi vill verkligen hjälpa andra människor.

Men fortfarande skulle egoisterna kunna säga, att när vi hjälper andra på vår egen bekostnad så gör vi ändå vad vi helst av allt vill göra. Du lade pengar i välgörenhetsbössan under julen därför att du ville det, eller hur? Schindler hjälpte judar att fly från nazisterna därför att han ville göra det. Och då agerade han utifrån självintresse. Han satte sin egen önskan före någon annans.

Det argumentet är också bristfälligt. Ja, vi hjälper andra därför att vi vill göra det. Detta betyder inte att vad vi vill göra alltid är i vårt eget intresse. Verkligen inte. Vi måste erkänna att det vi vill göra ibland inte alls är i vårt intresse. Att påstå att Schindler hjälpte andra på sin egen bekostnad därför att han ville göra det innebär inte på något sätt att den anmärkningsvärda osjälviskheten i hans handlingar minskar. Vi är alla överens om att han gjorde det därför att han ville det, men för den skull behöver vi inte binda oss vid uppfattningen att han agerade själviskt.

Trots dess djupt osannolika karaktär appellerar den psykologiska egoismen till en viss sorts festmiddagskonversatörer: den sorten som tycker om att vara provokativa och slå ner på människors uppfattning om sig själva och andra. De ser i den psykologiska egoismen en ståndpunkt som inte utan vidare kan vederläggas genom att rada upp några motexempel som Schindler och Moder Teresa. Det får dem att tro att deras ståndpunkt är obestridlig.

Hur generösa skall vi vara?

Om vi antar att vi har förmågan att agera osjälviskt, hur osjälviska skall vi då vara? Hur mycket av våra kontanter skall vi ge bort? Är några sedlar nog?

Den allmänna uppfattningen är att det är nobelt att ge till de mindre bemedlade, men att vi inte är förpliktigade att ge bort alltför mycket av vad vi äger. Vi

tycker att någon som har arbetat hårt i hela sitt liv, utifrån en moralisk hållning, är berättigad till att behålla åtminstone det mesta av vad han eller hon har, och senare överlåta detta till sina anhöriga. Den rike kanske väljer att ge bort en del av sitt överflöd, men är inte tvingad att göra det.

Om vi fokuserar oss på julen. Vad skulle Jesus ha att säga om vår julgenerositet? När en rik man frågade vad han skulle göra för att få evigt liv svarade Jesus att han skulle följa budorden. När mannen förklarade att han hade följt dem sedan han var ung svarade Jesus: "Ett fattas dig. Gå och sälj allt du har och ge åt de fattiga; då får du en skatt i himlen." (Mark 10:21). Lärjungarna blev bestörta över Jesus ord, så Jesus förklarade: "Mina barn, hur svårt är det inte att komma in i Guds rike! Det är lättare för en kamel att komma igenom ett nålsöga än för en rik att komma in i Guds rike." (Mark 10:24-25).

Dessa passager verkar vara klara och entydiga, och mer eller mindre identiska yttranden finns hos Matteus och Lukas. Det verkar vara Jesus uppfattning att det är mycket, mycket osannolikt för de rika att få en plats i himmelriket. De skall sälja allt de äger och ge det till de fattiga.

Om detta är vad Jesus förkunnar så går hans uppfattning rakt emot vad majoriteten anser. Hans förkunnande är radikalt och omstörtande – alltför radikalt och omstörtande för de flesta av oss.

En del religiösa uttolkare har föreslagit att vi behöver nytolka Jesus. Kanske är det inte så svårt för en

rik man att få tillträde till himmelriket. Till exempel har en eller två uttolkare hävdad möjligheten att Jesus "nålsöga" skulle kunna ha varit en trång passage i Jerusalems mur genom vilken en kamel med svårighet kunde passera. Emellertid finns det inget bevis för att ett sådant "nålsöga" överhuvudtaget har existerat, och denna "tolkning" verkar misstänkt lik ett rätt desperat försök att hitta ett kryphål för de rika.

Om vi antar att Jesus verkligen ville att de rika skulle ge av sitt överflöd till de fattiga, är hans befallning i så fall orimlig? Filosofen Peter Unger har utvecklat ett intressant tankeexperiment som vid första ögonkastet verkar understödja uppfattningen att Jesus befallning i själva verket är ytterst rimlig.

Bobs Bugatti

Antag att Bob, en sjuttioårig ingenjör, har arbetat hårt i hela sitt liv och lyckats samla ihop 20 miljoner kronor. Han låter 20 000 kronor vara kvar på ett konto för oförutsedda utgifter och placerar resten av sin pensionsfond i en ovärderlig gammal Bugatti i nyskick som kan väntas stiga i värde med tjugo procent per år. Det finns emellertid en risk förknippad med att placera alla besparingarna i bilen: Vad skulle hända om en olycka inträffade med den? Trots detta är Bob beredd att ta risken. Bilen är avskriven, och Bob skulle klara sig precis ekonomiskt.

Bob konfronteras nu med ett fruktansvärt dilemma.

På en väg i närheten av garaget, där bilen brukar vara i säkert förvar, är Bob ute på en försiktig tur i sin Bugatti. Plötsligt får han syn på ett blänkande föremål. För att inspektera föremålet parkerar Bob sin bil på det enda lämpliga stället varifrån han kan gå till fots den sista biten, på en parkeringsplats som endast ligger tio meter från slutet av ett spårvagnsspår. När Bob närmar sig det blänkande föremålet ser han att det är en strömställare som kan ställas i två lägen. Samtidigt upptäcker Bob en spårvagn som i hög hastighet kommer störtande mot en spårväxel som kan styras med strömställaren. Som växeln är ställd kommer spårvagnen att passera växelns andra sida, inte den gren som leder till platsen i närheten av Bobs Bugatti. Men Bob upptäcker att på den sidan har ett litet barn fastnat i rälsen. Bob inser att han har två möjligheter: om han inte gör någonting kommer barnet att dödas, men han kommer att få njuta av en behaglig pension. Om han ändrar växelns läge, hans andra valmöjlighet, kommer ingen att bli dödad, men spårvagnen kommer att rulla ner på det tomma spåret, och bakom spårets slut kommer den att fullständigt förstöra Bobs ovärderliga Bugatti och radera ut hela hans pensionsfond. Bob väljer

den första valmöjligheten, barnet dödas och han får en behaglig pension.³

Som Unger påpekar: när vi konfronteras med fallet tycker vi alla att Bobs beteende är monstruöst.

Men betrakta nu ett annat fall. Rays situation är väldigt lik Bobs, förutom att Ray har blivit tillfrågad att bidra med 99 procent av alla sina tillgångar till UNICEF:s effektiva livräddningsprogram. Ray inser att om han gör det så kommer tusentals barns liv att räddas. Ray skulle då få behålla 200 000 kronor (tio gånger mer än vad Bob skulle ha fått behålla). Men Ray bestämmer sig för att inte hörsamma förfrågan, och tusentals barn dör i onödan.

I detta fall tycker de flesta av oss att Rays standpunkt är helt och hållet förnuftig. Ray skulle ha fått behålla tio gånger så mycket pengar som Bob, och om han hade agerat så skulle tusentals människoliv ha blivit räddade, inte bara ett. Ändå skulle de flesta av oss betrakta Rays beteende som mycket mindre klandervärt än Bobs.

Men varför? Unger menar att svaret till stora delar är psykologiskt. Bob konfronteras med konsekvenserna av sitt bristande agerande på ett väldigt direkt och dramatiskt sätt: ett barn kommer att krossas till döds mitt framför hans ögon. Men för Ray är barnen som han hade kunnat rädda tusentals mil bort och okända för honom. Ray kanske har sett några av barnen på tv, men han är i mycket större utsträckning än Bob psykologiskt isolerad från konsekvenserna av sitt icke-agerande. Detta gör det mycket lättare för honom att inte göra någonting. Och självklart kan Ray även

försöka övertyga sig själv om fruktlösheten i att ge bort det mesta av sin förmögenhet. Hans bidrag skulle ändå inte vara mer än en droppe i havet jämfört med det belopp som skulle krävas för att rädda *alla* barns liv.

Men rättfärdigar verkligen skillnaden mellan dessa två fall Rays beteende? Inte enligt Unger, som anser att vi har lika stor moralisk förpliktelse att rädda det avlägsna osedda barnet som vi har att rädda det som är rakt framför oss.

Jag är böjd att tycka att Unger har rätt beträffande detta. Antag att kabeln som förbinder Bobs strömställare med katastrofen är många tusen mil lång i stället för bara några få meter. Antag dessutom att spåravgagnsscenen är överförd till Bob via tv i stället för att den spelas upp rakt framför honom. Skulle då Bob vara mindre förpliktigad att kasta om strömställaren och rädda barnet? Skulle avståndet och kabeln mellan honom och den förestående katastrofen befria Bob från ansvar?

Intuitivt inte. Men hur kan det i så fall göra någon skillnad om de svältande barnen som Rays pengar kan rädda befinner sig rakt framför hans ögon eller endast syns på en nyhetsändning? Hur kan detta moraliskt ha med saken att göra huruvida han skall agera eller inte?

Unger avfärdar också fruktlöshetsursakten, vilket jag tycker han gör med rätta. Om fruktlöshetsursakten var godtagbar skulle den också ursäktas Bobs beteende. För Bob skulle kunna säga: ”Det är så många barn som dör i onödan varje dag. Vad spelar det för roll om jag agerar eller inte agerar för att rädda detta speciella barns liv?”

Kort sagt, det är extremt svårt att försvara en åtskillnad mellan Bobs och Rays fall på det sätt vi gör. I själva verket hävdar Unger att det är lika illa, om inte värre, att Ray låter tusentals barn dö som det är att Bob bara låter ett barn dö.

*Skall jag sälja mitt hus och ge intäkterna
till de fattiga?*

Det finns en mer generell moral som vi skulle kunna sätta upp. De flesta av oss är inte lika välbärgade som Bob och Ray, men de flesta av oss kan ändå lätt avvara en betydande del av sina tillgångar och ändå klara sig. Vi är, relativt sett, otroligt rika i jämförelse med dem vars liv vi skulle kunna rädda med våra pengar. Ändå gör vi, precis som Ray, ingenting. I själva verket tycker de flesta av oss att vi har vår fulla rätt att göra så. Vi gör inte något fel eller något dåligt.

Men är det sant? Är vi inte i själva verket lika dåliga som Bob?

Personligen har jag inte tidigare känt mig moraliskt förpliktigad att göra mig av med mitt hem och min bil och ge intäkterna till UNICEF. Men jag kanske är det. Säkert, eftersom jag har vissa problem med att förklara varför jag inte skulle vara lika dålig som Bob om jag lät bli att göra det. Hellre än att stoppa några få mynt i välgörenhetsbössan under julen borde vi kanske fråga oss själva om vi inte har en moralisk plikt att göra mycket, mycket mer.

1. Thomas Hobbes, *Leviathan* (London: Penguin, 1981).
2. Joseph Butler, "Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel", *The Works of Bishop Butler*, red. J. H. Bernard (London: Macmillan, 1900), Sermons I och XI.
3. Peter Unger, *Living High and Letting Die* (Oxford: OUP, 1996), s. 136.